

L'ESTAT DE L'EDUCACIÓ DURANT ELS SEGLES XVIII - XIX A ESPANYA EVOLUCIÓ DELS IDEALS IL·LUSTRATS.

Mª Natividad Jiménez Serradilla

La història s'hauria d'entendre com a diàleg del present amb el passat per comprendre l'actualitat. Així ho va entendre Benedetto Croce que considerava que tota història era sempre història contemporània, perquè els reptes davant dels quals els individus i els grups es trobaven eren recurrents. Així, com un intent de diàleg amb el passat descriure breument l'estat de l'educació durant els segles XVIII i XIX en Espanya, per veure l'evolució dels ideals il·lustrats.

s. XVIII

Seguint l'estudi realitzat per Puelles (2000), podem observar com el caràcter revolucionari de la guerra de la Independència es va anar desdibuixant en aquests successius períodes liberals progressistes, moderats i absolutistes fins a arribar a la "dècada moderada" (1845-62), període d'expansió econòmica que es va convertir en el regne de la seguretat i els negocis, perdent-se l'ocasió de realitzar una revolució liberal il·lustrada.

A manera de resum es podria destacar com principal característica d'aquest període les successives alternances de governs d'ideologia molt diferent, que en definitiva serà perjudicial en gairebé tots els àmbits socials del poble. *"Els vaivens polítics, freqüents en aquestes dècades, influeixen en la vida escolar dels pobles, i sempre de forma negativa"* (Navarro, 1998)

Cadascun dels governs d'aquest període van tenir una concepció diferent de les funcions de l'educació, la llibertat d'ensenyament i la intervenció de l'Estat i l'Església en l'educació, el que impediria la consecució dels ideals il·lustrats. Quant a les funcions de l'educació, el liberalisme radical comparteix amb els il·lustrats la fe en la instrucció pública com instrument de renovació i de reforma i com hereus dels principis revolucionaris, creien en la democràcia i en la necessitat d'una educació per a la llibertat. La instrucció és concebuda, per tant, com instrument de reforma social i com element essencial d'una pedagogia de la democràcia.

El liberalisme moderat i els absolutistes conceben l'educació com un instrument d'adoctrinament d'acord amb les fins del poder. Als uns i els altres, interessava, per tant tenir en les seves mans la Instrucció Pública i fer d'ella un instrument del poder.

"La desigualtat cultural atenta contra la llibertat i la llibertat és filla de la igualtat, i la igualtat només és possible per l'educació" (Puelles,2000)

Els progressistes van regular la llibertat d'ensenyament com a llibertat de creació de centres malinterpretant la llibertat d'ensenyament proposat per Condorcet amb la qual es referia a la llibertat de càtedra. Així l'informe Quintana que havia establert la necessitat d'una instrucció pública, universal, uniforme i gratuïta, al mateix temps, admetia la

llibertat d'ensenyament, incloent dintre de la mateixa la llibertat d'elecció de centre i, per tant, la de creació d'establiments privats. Això tancava una contradicció ideològica ja que si la instrucció pública, universal i gratuïta obria la senda cap a la igualtat real com base ineludible de la llibertat, la situació deplorable que es trobava l'educació feia necessari que Quintana contemplés l'escola privada subjecta a una sèrie de limitacions establertes per l'Estat.

L'ensenyament privat que sorgeix per a complir una demanda social, tant en l'informe Quintana com per Gil de Zárate, en la pràctica, serà utilitzada per la classe dominant per a evitar que els seus fills es barrejin amb els fills de les classes dominades. Els moderats es van limitar a regular l'ensenyament privat amb molt escasses limitacions i els progressistes no van saber anticipar-se i veure que l'existència de centres educatius privats suposaria un fre a l'ensenyament públic i, per tant a la igualtat. Van justificar la seva postura en favor a l'ensenyament privat per necessitats econòmiques però com afirma Navarro (1998) *“Cada vegada que escoltem el no hi ha diners, el poble espanyol és víctima d'una estafa demagògica de gran dimensió: el que significava aquesta expressió en realitat és que no havia voluntat política per treure diners d'altres partides amb l'objecte d'omplir l'educació”*. Aquesta falta de voluntat és fruit d'un desinterès general de la classe política cap a l'ensenyament.

Enfront de la centralització política i administrativa dels moderats, els progressistes proposaran l'autonomia municipal i la descentralització política i administrativa. Els absolutistes pretenien eliminar qualsevol tret liberal de l'educació pel que la posava en mans de l'Església, prenent partit l'Estat per una educació religiosa reflex de l'integrisme subjacent.

La valoració que realitza Navarro del primer terç de segle és de la inexistència de la política escolar, com resultat d'aquests tres factors: la falta de temps dels dos breus períodes constitucionals, les frenades que van imposar els dos períodes absolutistes, i la falta de decisió de la classe política liberal afirmant que el futur de l'educació espanyola mai va ser un tema que motivés a la classe política. Aquest desinterès general de la classe política cap a l'ensenyament, econòmicament es tradueix en un escassíssim pressupost destinat a l'educació.

S: XIX

Els principis generals de la Il·lustració, que van suposar una constant en les lluites ideològiques del segle XIX, els podríem centrar principalment en la instrucció universal que suposa una educació igualitària, i la llibertat d'ensenyament que implica el laïcisme i el paper director de l'Estat en educació. És difícil analitzar cadascun d'aquests aspectes per separat perquè estan molt relacionats. Per exemple, és precisament el principi d'instrucció universal el qual fa qüestionar-se si l'educació deu seguir en mans de l'Església *“Avui que l'educació necessita estendre's a tots i arribar a a tots...és absurd lliurar-la al clergat. El clergat no pot ensenyar totes les doctrines”*.(Gil de Zárate, 1855). No obstant això, cadascun d'aquests conceptes són mereixedors d'un estudi per a conèixer la seva evolució en aquest període.

En 1868 més del 75% era analfabet i les taxes d'escolarització rondaven el 45%, el que demostra la dificultat de complir el principi d'instrucció universal durant el segle XIX. Posteriorment, encara que l'escola elemental es va estendre, Ossenbach i Puelles (1990)

consideren que el principi d'instrucció universal, entès com el dret a una educació igualitària i general, va anar el principi il·lustrat més desoït pels sistemes educatius, afirmant que *“Els sistemes educatius van dibuixar en la seva estructura un canal meritocràtic destinat als millor dotats (econòmica o intel·lectualment) i un canal democràtic destinat als menys pudents, al poble pla.”* Lozano (1994) ens descriu en aquest sentit la transformació de la instrucció universal *“l'acceptació de l'escola pels obrers va suposar una necessitat històrica i un procés de dominació per part de la burgesia, que havia creat la ciència del seu temps. L'escola obligatòria es convertirà, almenys en el debat ideològic, en l'espai de civilització del nen obrer. D'aquesta manera, la política d'extensió de l'escolarització, que és històricament un progrés, es convertirà en el mitjà de noves polítiques de control.”*

La llibertat d'ensenyament, altre dels temes plantejats durant els segles XIX i XX, fa necessari plantejar-se el paper de l'Estat i el laïcisme. Romanones va replantejar la llibertat d'ensenyament, que, si per a Condorcet significava llibertat de càtedra, ja des de l'informe Quintana també va suposar la llibertat de creació de centres. Quant a la llibertat de càtedra l'Església va ser hostil, els conservadors van ser partidaris sempre que no s'atemptés contra la unitat moral que suposa el cristianisme, i els liberals i els republicans la van defensar.

El paper de l'Estat en educació va ser un altre principi il·lustrat desdibuixat *“Condorcet defensava una estructura institucional completament lliure de pressions però l'impacte de la Revolució Francesa va operar més aviat en sentit contrari donant per vàlid el principi de estatalisme”*. (Ossenbach i Puellas, 1990) Els liberals van entendre l'Estat com garant de la llibertat d'ensenyança. En canvi, *“el franquisme va seguir abdicant durant molts anys de les seves responsabilitats educatives en el sector primari, deixant una bona part d'aquest ensenyament en mans de la iniciativa privada i justificant la seva inhibició en el principi de subsidiarietat de l'Estat”* (Escolano, 2002)

El principi de laïcisme també es va desestimar justificant-lo amb la penúria de recursos institucionals. Els tradicionals i integristes defensaven els drets de l'Església en ensenyament, per als neocatòlics de Pidal correspon a la família, per als liberals a l'Estat encara que temien que aquest lliurés l'educació a l'Església, per als republicans l'educació és una funció que correspon a la societat i que l'Estat deu tutelar, el franquisme va deixar l'educació en mans de l'Església.

L'esperit revolucionari de la Il·lustració també es va anar desdibuixant perquè, encara que va haver alguns intents de transformació nacional mitjançant la renovació pedagògica, les reformes pedagògiques es van trobar reaccions adverses també del magisteri. *“L'herència de la Revolució Francesa en matèria educativa va arribar a certa negació de si mateixa, és a dir, a la negació de l'esperit revolucionari aplicat a l'educació, instaurant estructures d'una naturalesa particularment fixista, estàtica, al·lèrgica a canvis i a les reformes de certa envergadura”* (Ossenbach y Puellas, 1990)

L'estat en el qual es trobava Espanya, a la fi del segle XIX, amb les guerres civils, la pobresa del país i l'existència d'una oligarquia, va provocar que sorgís cert optimisme pedagògic basat en la creença que la resposta als problemes del país estava en l'escola. Això ho trobem en el concepte d'educació com element de transformació dels institucionalistes, el krausisme, el regeneracionisme, socialisme i el moviment europeu de l'escola única que, com afirma Puellas, conduiran a un projecte educatiu de caràcter laic, democràtic i renovador que es manifestarà durant la Segona República en *“l'afany*

de crear una escola nova, ordida de llibertat, igualtat, convivència, progrés... adequada a l'estructura política i civil" (Capitán, 2002), escola basada en l'esperit republicà que parteix de la necessitat de la il·lustració i cultura per arribar a la virtut ciutadana i que fa possible una comunitat lliure i igual, i considera a la ignorància com font del fanatisme i de la tirania.

La influència de la revolució francesa és una constant en el segle XIX encara que alguns autors com Ossenbach i Puelles (1990) prefereixen parlar de l'impacte causat en la societat per una sèrie de principis de pensament. Destaquen que "*els principis que després de la Revolució francesa s'imposen en els naixents sistemes educatius no són necessàriament els mateixos principis que s'exposen al llarg de les diverses etapes de la Revolució*" En el primer període es van transformar els principis revolucionaris francesos i la Revolució Francesa va obrir pas a un extens debat intel·lectual ple de paradoxes i contradiccions que han arribat a l'actualitat, algunes sense resoldre's. A principis del segle XX, en el període que va fins a 1936, podem observar nous intents fracassats revolucionaris, exemple d'ells podria ser la II República i alguns pedagogs com Ferrer i Guàrdia, seguit d'una antítesi d'educació republicana i il·lustrada durant el franquisme. Finalment, el període fins a 1970 és un model de la ideologia antiil·lustrada, la qual cosa ens demostra que alguns principis il·lustrats van quedar pendents. En aquestes lluites, en gran mesura ocasionades per la irrupció de les idees il·lustrades, es van reflectir diferents concepcions d'educació i del món.

Bibliografía

Capitán Díaz, A. (2002) *Republicanism y educación en España (1873-1951)* Madrid. Ed. Dykinson

Croce, Benedetto (1999) *Historia de Europa en el siglo XIX*. Barcelona: Altaya

Escolano, A. (2002) *La educación en la España contemporánea*. Madrid: Ed. Biblioteca Nueva.

Gil de Zárate (1855:) *De la instrucción pública en España*. Oviedo: Pentalfa ed. 1995

Lozano, C (1994) *La educación en los siglos XIX y XX*. Madrid: Síntesis

Lozano, C (1995) *La educación en España 1945-1992* en Puiggrós, A. y Lozano, C.: **Historia de la Educación Iberoamericana** Buenos Aires: Miño y Dávila editores.

Navarro, R. (1998) *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1810-1939)*. Barcelona: Textos Universitarios "Sant Jordi".

Ossenbach, G., Puelles, M. (1990) *La revolución francesa y su influencia en la educación en España*. Universidad Complutense de Madrid.

Puelles Benítez, M. De (2000) *Educación e ideología en la España Contemporánea*. Madrid: Tecnos.

Pozo Andrés, M. (2000) *Currículum e identidad nacional. Regeneracionismos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939)*. Madrid, Biblioteca Nueva.